

1001–1100 роки

Одинадцяте століття

Я пишу ці слова на верхньому поверсі триповерхового будинку в невеликому містечку під назвою Мортонемпстед — або «Мортон», як його називають більшість тутешніх людей,— що розташований на східній околиці Дартмура в Девоні, на південному заході Англії. Таку ж назву, Мортон — «місцина на болоті», носив цей будинок і в XI столітті. Хай там як, а назва будинку і гранітний фундамент, на якому він побудований, чи не єдині речі, що не змінилися з того часу. Тисячу років тому тут не було жодного триповерхового будинку. Та навіть і двоповерхового. Лише дюжина сімей, що мешкали в маленьких хатинах з каменю і землі. Одна кімната, що підігрівалася центральним вогнищем, з якого валив дим і від якого чорніли крокви. Аби убезпечитись від негоди, жителі поселення розміщували свої будинки біля підніжжя пагорбів і вкривали дахи соломною або хмизом. Мешканці жили у доволі складних умовах, харчувалися переважно овочами, сиром і тими культурами, які могли виростити на кислому ґрунті — наприклад, житом, вівсом і горохом. Ніхто із жителів не вмів читати й писати; тут не було ані священиків, ані церкви. Можливо, єдине, що було,— це грубо вибитий на граніті напис, який указував, що будинок належить наміснику короля, і хрест, біля якого мандрівний проповідник розповідав історії з Нового Завіту. Незважаючи на це, у тогочасному Девоні налічувалося близько двадцяти релігійних громад, серед яких найближчими до містечка були невеличкий собор єпископа в Кредитоні, близько 13 миль^а на північ, і невеликий монастир в Ексетері, за 13 миль на схід. Жоден з них не був більшим за маленьку капличку з кількома священиками. Візит проповідника до Мортоня був рідкісною подією, так само як і будь-яке свято.

Відмінності між способом життя тоді і зараз здаються суттєвими, особливо коли почати досліджувати речі, які на перший вигляд є цілком очевидними. Наприклад, практично все, що є в мене вдома, було колись

^а Приблизно 21 км; 1 миля = 1,6 км.

куплено мною, моїми рідними або друзями. Натомість, мій попередник, що жив у Мортоні 1001 року, міг жодного разу за своє життя не мати справи з грошима. У той час гроші *справді* існували у вигляді срібних пенсів — король Етельред Нерозумний карбував їх у значній кількості, аби виплачувати данину данським завойовникам, — але для господаря, що жив у Мортоні 1001 року, нема чого було купити: майже всі господарські речі він робив власноруч. Якщо йому знадобилися б чашка або миска, він вирізьбив би їх з дерева. А коли знадобився би плащ, він повинен був спочатку зібрати шерсть з овець, вручну скрутити її в нитки, з ниток виткати тканину, і, нарешті, з тканини пошити плащ. Якщо ж господар хотів пофарбувати свій плащ, то мусив підготувати барвники із натуральних рослин: синильника, що давав синій колір, або коренів марени, які давали червоний. У випадку торгівлі, обмін товарами відбувався в натуральній формі: господар, ймовірно, запропонував би якусь свійську тварину, оброблену шкуру, м'ясо або яйця, або ж навіть чашу, яку він вирізьбив з дерева. Як бачимо, потреба в готівці була незначною: більшості домовласників вона потрібна була лише для сплати оренди своєму панові або придбання чогось на зразок казана, ножа або сокири, які не вироблялися в містечку. Саме через це в західній частині країни археологи рідко коли виявляли скарби срібних монет. Загалом карбування монет у тогочасній Європі було мало поширеним, а в такій місцевості, як Девон, узагалі нечуваним¹.

Єдиним місцем, де ви потребували б срібних пенні, було торгове містечко. Однак на початку XI століття в цілому Девоні їх було лише чотири: Ексетер (13 миль від Мортон), Тотнес (22 милі), Лідфорд (на іншому боці бездоріжжя і заболоченого торфовища) і Барнстапл (38 миль). Але навіть дістатися до якогось із них, наприклад, до Ексетера, було вкрай важко. Для людей було небезпечно мандрувати самотужки лісовими стежками, адже можна було стати легкою здобиччю для злодіїв або навіть вовків, що голодні чаїлися в лісах Англії. Стежки були непрохідними, і частенько доводилося переходити вброд річку Тен, бурхливий потік якої взимку міг запросто знести вас з ніг. Крім того, було ризиковано залишати вдома свою власність і родину без нагляду, бо на них могли накинути око злочинці. Як наслідок, звичайні люди 1001 року не далеко відходили від своєї домівки. Адже таких суспільних установ, як суди, парламент, ярмарки або релігійні ордени, у той час практично не існувало. Тому люди, що жили у віддалених куточках християнського світу, залишалися у своїх поселеннях. Там вони почувалися в безпеці: сусіди і родичі були єдиними людьми, на яких

вони могли покладатися, з якими вели чесну торгівлю і яким допомагали під час голоду.

Отже, ми починаємо торкатися реальних відмінностей між моїм способом життя і життям моїх попередників у Мортонемпстеді. 1001 року людська раса була не лише неграмотною, забобонною, позбавленою духовного нагляду і знань щодо зовнішнього світу, вона ще й постійно стикалася з різноманітними труднощами і небезпеками. Голод і втрати були дуже поширені. Суспільство було досить жорстоким, і, аби захистити себе, потрібно було застосовувати силу. На додаток до місцевих злодіїв і вбивць, протягом останніх двох століть на Англію ще й періодично нападали вікінги. 997 року вони спалили невелике торгівельне містечко Лідфорд, що на північно-західному боці Дартмура, і зруйнували абатство Тавісток, що розташовувалося на південному заході. 1001 року вони повернулися до Девону, і, перш ніж повернути на схід (на щастя для Мортон), розгромили і спалили Ексетер, знищили вщент села Бродкліст та Пінхо. Але не було жодної гарантії, що наступного року, пливучи вгору річкою Екс прямо до Ексетера, вони не повернуть сюди, аби спробувати свою вдачу на заході. Король Етельред, навіть якби й захотів урятувати жителів від таких ворожих набігів, не зміг би швидко підтягнути свою армію до Девону або навіть до Мортон. Тому все, що залишалося робити місцевим жителям у разі нападу вікінгів, — це забрати своїх дітей і тікати, щоб сховатися на болотах або в лісах.

Наскільки правдивим є цей опис для інших частин християнського світу? Як і слід було очікувати, спостерігалися значні відмінності навіть у межах самої Англії. Якби ви вирушили трохи далі, на 13 миль від Мортон через пагорби до Кредитона, то зустріли б на своєму шляху густонаселений маєток, де володарем був би єпископ Девону. У його будинку ви навіть виявили б кілька рукописних книг: одну про ранньохристиянських мучеників, а іншу — енциклопедію, складену французьким ученим IX століття Рабаном Мавром^а. Якщо ви покинете Кредитон і вирушите до Ексетера, то зустрінете купців і священників, які живуть у межах старих римських стін. У центрі міста розміщувався ринок, і хоча воно було домівною для понад тисячі осіб, вигляд мало досить провінційний. Вінчестер, який був тогочасною столицею Англії,

^а Рабан Мавр (лат. *Hrabanus Maurus*, 780–856) — середньовічний письменник, діяч «Каролінзького відродження». Автор багатьох, переважно компілятивних, творів, головним чином підручників для церковних шкіл. Його «Повчання клірикам» — цікаве джерело з історії шкільної освіти раннього Середньовіччя.

налічував близько 6000 мешканців. Лондон — найбільше міське поселення в королівстві — вміщував понад 10 000 людей, багато з яких проживали в селищі Люнденвік або в порту Олдвіч, що на захід від міста. У південно-східних районах мешкало більше людей, було більше церков, і, відповідно, більше священиків, ніж у Девоні. Монети тут використовувалися регулярно, адже ринки в цих поселеннях були поширеним явищем. Наприклад, у Кенті було близько 10 районів або місць із ринком (приблизно 3,5 на кожні 500 квадратних миль, у порівнянні з 0,8 у Девоні), з пропорційно більш високим рівнем місцевих поїздок. Навіть були організовані міжміські поїздки, а в Лондоні запровадили мито для торговців, що прибували з Нормандії. І хоча набіги вікінгів наганяли страх і супроводжувалися насильством, їм було неспромога повністю знищити міжнародну торгівлю.

Набагато далі від дому можна було побачити ще більше різноманіття. Відмінності в економічному процвітанні і міській вишуканості спостерігалися по всій Європі. Що стосується релігії, то 1001 року християнство було на межі досягнення своєї відомої загальноєвропейської форми. Уельс, Шотландія та Ірландія були незалежними християнськими країнами, проте внутрішні насильницькі протиріччя в них були більш помітними, ніж в Англії. Скандинавія була лише частково навернена в християнство, адже деякі райони Норвегії чинили опір. Щодо Східної Європи, то Королівство Польське прийняло християнство 966 року. Населення Королівства Литовського залишалося язичницьким, так само як і слов'яни, але Київська Русь, яка перебувала під керівництвом русів і пізніше дала назву Росії, прийняла християнство як релігію 988 року. Століттям раніше мадяри, нащадки яких проживають на території сучасної Угорщини, виборюючи собі шлях крізь Священну Римську імперію, просувалися до Західної Європи — Бургундії та Франції. Ще до 955 року вони здійснювали набіги на місцеві поселення. А вже 1001 року вони перебували в процесі навернення в християнство під проводом нещодавно коронованого Стефана I Святого, який виборов престол у свого язичницького дядька. На півночі Іспанії, у християнських королівствах Леон (включно з Кастилією) і Наварра (включно з Арагоном) і в незалежному графстві Барселона розпочалася Реконкіста: боротьба за відвоювання територій, що нині є Іспанією та Португалією, у мусульманського халіфату Кордова. Ця боротьба тривала до кінця XV століття. Таким чином, християнство швидко поширювалося зі свого центру на Північну, Східну та Південну Європу, і, як бачимо, не без порушення заповіді «не вбивай».